

VINCZE BEATRIX

A földi édenhez vezető „harmadik utas” elméleti és gyakorlatok modellek a két világháború közötti Magyarországon

Előszó

A 20. század első felében felhalmozott megoldatlan gazdasági és társadalmi problémák számos feladat elé állítottak a korabeli értelmiséget. Európa lakóinak fel kellett dolgozniuk az első világegés, a tömegháború okozta következményeket. A világkapitalizmus, az iparosodás és a növekvő szekularizáció már hosszabb ideje arra ösztökélték a gondolkodókat, hogy az új kihívásokat és a változó működési mechanizmusokat értelmezzék, és adekvát válaszokat találjanak rájuk.

A pedagógiai gondolkodás sajátosságánál fogva, hogy az emberi viselkedés fejlődését célorientáltan képes befolyásolni – különböző elképzelésekkel reflektált a változásokra. A 19. század végétől kibontakozó és a 20. század elejétől egyre jelentősebbé váló reformpedagógia és a vele szoros összefüggésben álló életreform-mozgalom a pedagógiai gondolatok széles körét inspirálták. A megreformált nevelés szándéka szerint egy jobb jövő képzetét adta (*Oelkers*, 1992; *Krabbe*, 1994; *Krebs* és *Reulecke*, 1998). Némely pedagógiai elképzelések megmaradtak utópiák szintjén, más részük az újonnan alapított reformiskolák gyakorlatának részévé váltak, de voltak olyanok is, amelyek még a hivatalos oktatáspolitikára is hatást tudtak gyakorolni. Nem új keletű az a gondolat,

hogy a nevelés erejével megmenthető a gyermek (és ezáltal az ember is), az emberi, a humanisztikus értékek, a nemzet, a nép és mindez visszavezethető az újkori klasszikusokra, köztük Comeniusra, Rousseau-ra.

„*A modern társadalom magából felszínre hozza a kritikus, társadalmi reflexeket... és mozgalmakat*” (Skiera, Németh és Mikonya, 2006. 10). A reformpedagógia és az életreform- mozgalom sajátossága, hogy egy gazdag diskurzushoz és cselekvéshez kínál lehetőséget nemcsak a pedagógusoknak, hanem az értelmiség széles rétegeinek. A reformkoncepciók elméletében és gyakorlatában egyaránt kifejezésre jutott az individuum és a társadalom közötti viszonyrendszer, tükrözve az egyéni szükségleteket és a társadalmi elvárásokat. Az ajánlott viszony pedig úgy került értelmezésre, mint az egyén és az egész társadalom gyógyulását jelentő új mód, sőt az egész nemzetnek, az egész világnak gyógyírt hozó lehetőség (Skiera, Németh és Mikonya, 2006. 11–12).

A kelet-közép-európai térségben, ahol a polgári nemzetállammá válás csak késve és felülről indított reformok formájában valósult meg, sok megoldatlan probléma és ellenmondás terhelte a fejlődést. A modernizációs folyamat magával hozott valamiféle haladásba vetett optimizmust (leginkább a nyugati modellek alapján), másrészt megfogalmazódott valamiféle kultúrpeppszimismus, amely épp a nyugati minták utánzásának elvetését képviselte, és inkább a saját, a nemzeti út, esetleg a harmadik út követését javasolta (Berend, 1983).

Magyarország kettős sokkhatásnak volt kitéve: a kapitalizmus negatív hatásai mellett tovább éltek a feudális viszonyok, amelyek jelentős teherként neheztedek a társadalom különböző rétegeire. Többek között a növekvő elégedetlenség miatt erősen megnőtt a szociális feszültség, olykor a radikális megoldások irányába is nyitottá váltak a változást

sűrgetők. De az 1918–1919-es forradalmi események negatív tapasztalatai miatt sokan féltek az erőszakos eseményektől. A kiútkeresők között nem véletlen, hogy népszerűvé vált az úgynevezett harmadik utas megoldás, amely sem kapitalizmust, sem szocializmust nem akart. A megoldást a legtöbb esetben a földreform jelentette. De figyelmet kapott a településreform, a kertvárosi mozgalom, az agrárreform számos variánsa, így például az organikus földművelés. A német nyelvterületen, az utópiákon túlmutató gyakorlati modellek megvalósítására jelentős (akár a mai napig működő) példákat találunk. A ma is virágzó kertvárosok, városi kiskertek (Schreber-Garten) mellett figyelemre méltó az osztrák, Ehrhard Bartsch (1895–1960), antropozófia mezőgazdász biodinamikus elveken alapuló gazdasági vagy a svájci, J. Silvio Gesell (1862–1930) szadagzaldalkodási modellje (*Németh, 2014; Farkas, 1999*).

A tanulmány Németh László Kert-Magyarország koncepcióját mutatja be és helyezi el az életreform-mozgalom palettáján belül. Németh olyan kvázi-pedagógus, aki alapvetően íróként vált a magyar szellemi élet egyik meghatározó alakjává és a minőségiszocializmus képviselőjévé. Esszéiben folyamatosan jelen voltak a pedagógiai kérdések. A magyarság számára kiutat kereső értelmiség egyik olyan fő teoretikusa, aki megoldási javaslataiban a harmadikutas életreform-gondolkodók egyik jellegzetes reprezentánsa volt. Gondolatai nagy nyilvánosságot kaptak, így azok direkt és indirekt formában jelentősen befolyásolták a pedagógiát, a pedagógiai reformokat és talán nem túlzás azt állítani, hogy a társadalmi reformokról való gondolkodást, igaz, a gyakorlatban nem valósultak meg.

Az elveszített illúzióktól a túlélési stratégiáig

A 20. század elején kibontakozó kulturális sokszínűségben a legkülönbözőbb irányzatok versengtek egymással. Az eklekticizmusban kifejezésre jutott a modernizmus és az antimodernizmus vitája, amelyben kitüntetett szerepet kapott az avantgárd és a szecesszió. A pedagógiában, ebben az időszakban kezdődik a reformpedagógia térhódítása és küzdelme a herbarti iskolával. A korabeli Magyarországon az oktatáspolitikai reformok háttérében kifejezésre jutottak a velük szoros összefüggésben álló szociális reformok. Kiemelt szerepet kapott az oktatásügy, mert a hazai iskolák színvonalának emelésével a magyar nemzet kulturális fölényét kívánták szolgálni és kifejezésre juttatni. A magyar szellemi élet egésze – világnézeti hovatartozástól függetlenül kereste a kiutat (*Mészáros, Németh és Pukánszky* 2001; *Németh*, 2005; *Vincze*, 2012).

Az 1918–1919-es forradalmak, a vesztes háború után, valamennyi politikai erő a megoldás reményében tekintett az oktatásra, ösztönözte és kritizálta a reformjavaslatokat. Magyarország történelmének legnagyobb traumáját élte át az 1920-as trianoni békeszerződés miatt. Így az országban mind a reformpedagógiai törekvések kibontakozása, mind az élet-reform-mozgalom hatása egy speciálisan kedvező klímára talált, és ez a recepciós készséget is jelentősen fokozta. A nemzetnek tudomásul kellett vennie és fel kellett dolgoznia a veszteségeket, azt, hogy az ország területének kétharmad részét, lakosságának pedig mintegy felét elveszítette. Ebben az érzelmi válságban és kiútkeresésben párhuzamosan megfértek egymás mellett a legkülönbözőbb alternatívák (*Laczkó*, 1976; *Romsics*, 1999).

A két világháború közötti időszak hivatalos álláspontja szerint, a liberálisok, a szociáldemokraták és a kommunis-

ták elhibázott politikája felelős a törtétekért. A korszak történelemszemléletét jelentősen befolyásolta a szellemtörténeti iskola képviselőjének, Szekfű Gyulának (1883–1955) a munkássága. Szekfű a magyar történelmet a magyar lélek történetének tekintette, amelynek szerves fejlődését a tömegek közé jutott liberális elv a rombolás felé vitte: forradalmat és terrort hozott. Szekfű példaképe Széchenyi volt, akiben a konzervatív, keresztény reformer archetípusát látta. Szekfű két alaptípust különböztetett meg: a nyugati („nagy-magyar”), katolikus, konzervatív magyart és a keleti („kis-magyar”)¹, erdélyi, protestáns, lázadót (*Szekfű*, 1920. 42). Mindkét típus a nemzet haladását akarta, de Szekfű a konzervatív, lojális típust tekintette mérvadónak. Szekfű *Három nemzedék* című munkája többször került kiadásra a Horthy-korszakban, amelyet a szerző 1934-ben kiegészített.² A mű népszerű és vitára sarkalló munka volt, ami a korabeli gondolkodók jelentős részét állásfoglalásra készítette, így a harmincas évek nagy népies-urbánus vitájának a szereplőit is (*Laczkó*, 1976; *Romsics*, 1999).

A Horthy-korszak (1920–1944) politikusai a konzervatív, keresztény-nemzeti értékvilág középpontba emelésével kívántak irányt mutatni. A jövő nemzedékének oktatásában láttak lehetőséget arra, hogy a magyarság kulturális nagyságát megőrizték, és ezzel fenntartsák a magyar nemzettudatot. Az oktatáspolitikát meghatározó alakja gróf Klebelsberg Kuno, kultuszminiszter volt. Az ő nevéhez fűződik a neo-

¹ A nagy-magyar és a kis-magyar elnevezés analógia a nagy-német és kis-német elnevezésnek. A nagy-magyar a Habsburgokkal együttműködő reformer, a kis-magyar a Habsburgokkal ellenében vagy nélkülük gondolkodó.

² Szekfű Gyula (1934): *Három nemzedék és ami utána következik*. Budapest.

nacionalizmus és a kultúrfölény elvére építő művelődés-politika kidolgozása és annak az 1920-as években diadalra juttatása. A koncepció kidolgozásának a háttérében jelentős szerepet kapott Kornis Gyula (1885–1958), filozófus, kultúrpolitikus, aki Klebelsberg közoktatási államtitkáráként tevékenykedett (Romsics, 1999).

Klebelsberg hivatali idejében, az 1922 és 1931 között időszakban, a magyar kulturális és szellemi értékek megóvásával és ápolásával a magyarság kulturális fölényét kívánta biztosítani a Kárpát-medencében. Az új (neo) nacionalizmus a szellemi honvédelem eszközeként, céljának tekintette az integer, független Magyarország helyreállítását. A program szerint a cselekvés egyik kiemelt formája (egyben cél és eszköz is) volt: az oktatás és nevelés, mivel a művelt és gazdag nemzet kinevelése erkölcsi (politikai) és gazdasági hasznot hozó tevékenység. Klebelsberg és Kornis is fontosnak tartották az elitképzés mellett az alsóbb néprétegek felemelését és a munkaerőpiac igényeinek kielégítését. Klebelsberg mottója jól megragadható a következő idézetben: „*A magyar hazát ma elsősorban nem a kard, hanem a kultúra tarthatja meg és teheti naggyá*” (Klebelsberg, 1930. 112, idézi Jóboru, 1972. 48).

A vidéki szegény parasztság kulturális felemelését szolgálta az 5000 tanterem felállítását szolgáló 1925-ös tanyasi iskolaépítési program. A népiskolák kiépítését támogató rendelkezés kötelezte a törvényhatóságokat és a birtokosokat köorzeteikben az iskolák felépítésére. A modern, téglából épült tantermeket mosdókkal és korszerű oktatási eszközökkel látta el az állam. Gondoskodott a tanítóképzésről és a tanító lakások építéséről egyaránt. Klebelsberg nagy gondot fektetett a tanárképzés megreformálására. A strukturális és tartalmi átalakítások között kiemelt helyet kapott 1924-ben a középiskola; a tanárképzés reformja; 1926-ban lányiskola és a népoktatás reformja). Klebelsberg azt is kiemelten fontos-

nak tartotta, hogy gyermeket szerető pedagógusok tanítsák a tanulókat. A nemzeti kultúra bástyái lettek a vidéki új egyetemi központok (Pécs, Szeged, Debrecen) és a külföldön föllállított magyar intézetek (Bécs, Berlin, Debrecen) (*Jóború*, 1972. 48–50).

A korszak hivatalos konzervatív-keresztény szellemisége ápolta a régi korok szellemiségét idéző (barokkos) hagyományokat és ünnepeket, különösen a keresztény és a nemzeti tradíciók kerültek beépítésre az iskolai élet szokásrendjébe is. A korlátozottan érvényre jutó szabadságjogok és az úgynevezett liberális konzervativizmus nem zárták ki az igényes kritikai gondolkodás jelenlétét. A viták különösen a harmincas évek elején erősödtek fel, a világgazdasági válság okozta újabb változások elsodorták a biztonságot és konszolidációt jelentő Bethlen István kormányát (1921–1931) és vele Klebelsberget. Az ország gazdasági és politikai kiszolgáltatottsága jelentősen megnövekedett, a nagyhatalmak diktatúrájának árnyékában (nyugaton a nemzetiszocialista Németország, keleten a Szovjetunió) sürgetővé vált a nemzeti önreflexió. A szellemi elit tagjai cikksorozatokban, sőt önálló munkákban fordítottak figyelmet arra, hogy kifejtsék álláspontjukat, és meghatározzák: Mi a magyar? Ki, melyik réteg lenne képes a vezető réteg szerepét betölteni? A védekezés jegyében a viták a nép, nemzet és faj fogalmakat helyezték középpontba. A magyar értelmiség arra törekedett, hogy túlélési stratégiákat dolgozzon ki, és ehhez semleges területként kiváló lehetőséget nyújtott a pedagógia, amely a gondolkodókat erősen motiválta. Központi témává vált a szegénység, a paraszt- és földkérdés. Érdeemes azt is látni, hogy a reformjavaslatokat kidolgozók többsége a hivatalos politika által is elismert írók közé tartozott, a többség jól megfért a kormányzat holdudvarában (*Szóke*, 1994a; 2002).

A magyar írók jelentős része nagy aktivitást mutatott az 1930-as években a szociális kérdések irányában, és nagy ér-

deklórással fordult a vidék Magyarországnak problémái felé. A fiatal írók kedvelt gyülekezőhelye volt az 1925-ben létrejött Bartha Miklós Társaság, amely elsőként adta ki a jelszót: „Irány a falu!” Földreformot sürgettek, ostromozták a magyar parasztság elmaradottságát. Felhívták a figyelmet arra, hogy a magyar parasztságnak több mint a fele szegénységben él, politikai képviselet nélkül. A társaság képviselőinek nagy része csatlakozott a falukutató mozgalomhoz, amely 1933-ban, Illyés Gyula „Pusztulás” című művével vette kezdetét. Illyés helyzetjelentést adott a magyar faluról, a népesség számának a csökkéséről és annak okáról, az egykézésről. Az irodalomban két csoport jött létre: az egyik csoportot a népi írók, a falukutatók, a másikat az urbánus csoport képviselte. Ettől kezdve sorra jelentek meg a falusi életet bemutató cikkek, riportok, tanulmányok (Laczkó, 1976, 1988).

A népi írók nem képeztek egységes csoportot, a szerzők különböző politikai ideológiákat képviseltek. A legtöbben demokratikus megoldást sürgettek, társadalmi igazságosságot követeltek, néhányan a szocializmus hívei voltak, köztük olyanok, akik a harmadikutasság mellett voltak. Sajátos álláspontot vallott Németh László, aki a minőségyszocializmus formájában képzelte el magyarság jövőjét. „*Sem szocialista, se marxista nem vagyok*” – tette világossá álláspontját (Németh, 1934/1989. 81–89). Az irodalmi vitában a jövőről szóló másik alternatívát az urbánusok képviselték. Világnézetileg ez a csoport sem volt egységes: főként a szociáldemokrata párt és a polgári pártok soraiból voltak híveik. Az urbánusok a hagyományos polgári értékek, a városi kultúra védelmében léptek fel, elleneztek az extrém nacionalizmust és az antiszemitizmust (Berend, 1983; Szóke, 1994a; Romsics, 1999; Szegedy-Maszák, 2007).

A programadó szerzők politikai és világnézeti hovatartozásuktól függetlenül nagymértékben hasonlóak a reformpe-

dagógiával szoros kapcsolatot mutató életreform- motívumokkal, amely német nyelvterületen különösen népszerűek voltak. Ezek a közös motívumok a következők:

1. A „régí iskola” kritikája mellett kidolgozásra kerültek a reményt adó és főként különböző utópiákra épülő (a filozófiai alapokat sem nélkülöző, leggyakrabban Rousseau, Nietzsche, Spencer, Ortega, Spengler gondolataira építő) állásfoglalások.
2. A következő generációjának jövőjét egy új művelődéspolitikára alapozva, az újhumanista ideálok alapján akarták elérni, a népet felvilágosítani. A régi hagyományok megőrzésével az egyes embernek a holisztikus nevelés élményével kívánták a társadalmi harmóniát biztosítani. Ebben az értelmezésben a nevelés segítségével elérhetőnek látszott az ember megmentése, a fölrendelt organikus egésszel (a világgal) való egységnek és harmóniának az élménye alapján.
3. A hívős racionalizmussal szemben ellenerőként felértékelődött a lélek alkotó ereje. A természethez való viszonyban az újra felfedezték a közvetlen érzékelésen alapuló viszonyrendszert.
4. A természet menekülési helyként, az eredet forrásaként, az örökké egészséget biztosító gyógyulás helyeként került értelmezésre. A természettel mint varázsszóval a természetgyógyászat, a természetes táplálkozás, a természetvédelem, a természet közeli életmód, a reformruha, reformkoszt segítségével a gyógyulás és megváltás reményét adták az embereknek.
5. A természethez szorosan hozzátartozott az emberi test, amelyet a maga valóságában rehabilitáltak. A figyelem középpontjába került a testi egészség, a testi higiénia (sőt

ennek részeként a faji higiénia is), a test felszabadításának és tökéletesítésének a gondolata.

6. Az élet a cselekvés reformjával (értsd megváltoztatásával) megmenthető (akár változással, a változtatókkal való együttes haladás, együttérzés, az együtt látás élményén keresztül is) – született meg a végkövetkeztetés (*Skiera*, 2006. 22–24).

Az életreform és a reformpedagógia közötti kötődés különféle módon juttatta kifejezésre a nevelési és életideálokkal való összefüggéseket: a barátság, a testvérség gondolatán keresztül, a tiszta hasznosság- és profitszerzés teljes kizárásával, a csoport és a közös jó jegyében cselekvő karizmatikus vezető személyének igénylésével, a természetességnek, a vitalitásnak a pozitív megerősítésével egy új élet reményében (a lélek kitüntetett szerepének, az alkotói és művészi aktivitásának elismerésével) hangsúlyozásával. Az életben és a tanulásban – az érzeki és testi dimenziók fontosságának a hangsúlyozása mellett – a romlatlan gyermek egy jobb világ garanciájaként (mint messiás) jelent meg. Az emberért, az emberiség javára tett cselekvés mint misszionárius motívumként került értelmezésre, az elidegenedés leküzdésében pedig a paradicsomi állapot vágya testesült meg. Az egyes ember nevelés által történő megmentése – egy új jövő elérését jelezheti (*Krabbe*, 1974; *Skiera*, 2006. 44–45).

Németh László útja a Kert-Magyarország koncepcióhoz

Németh László és harmadikutasságának kapcsán érdemes kitérni arra, hogy milyen élmények hatására jutott el az író a „Kert-Magyarország” gondolathoz? Milyen kapcsolata volt az írónak a természettel, a vidéki élettel?

Németh László (1901–1975) családja Erdélyből származott, Németh Nagybányán (Baia Mare) született, ahol édesapja földrajz–történelem szakos gimnáziumi tanárként vállalt állást. Még kisgyermekkorában áttelepült a család Magyarországra, először Szolnokra, majd Budapestre. Először a budapesti egyetemen magyar és francia szakán tanult. Majd megszakította tanulmányait és az orvosi egyetemen folytatta, ahol fogorvosi diplomát szerzett. Később görög nyelvvvel egészítette ki tanulmányait. Az irodalmi karrierje 1925-ben indult, amikor a *Nyugat* című folyóiratban megjelent az első írása, amit rögtön díjaztak is. Németh egy személyben volt orvos, író és tanár, amely szakmák jól kiegészítették egymást. Pályájának kezdetén orvosként praktizált (iskolaorvosként és fogorvosként is dolgozott), íróként, drámáival és regényeivel az irodalmi kánon részévé vált.³ 1945 után kis időre tanárként is kipróbálta magát a hódmezővásárhelyi gimnáziumban. Németh nagy túlélő volt, akinek sikerült a politikai változásokat átvészelni, az 1945 utáni gyökeres fordulatot is – érdemeit megőrizve véghezvinni.

A fiatal Németh a „magyar szellemi élet katalizátorává” akart válni (*Németh*, 1965). Szépirodalmi munkáin túl folyamatosan megjelentek a reformgondolatait összegző esszéi a korszak vezető folyóirataiban és a saját maga által alapított és szerkesztett *Tanú*”-ban. Csatasorba állt az irodalmi élet meghatározó vitájában, a népi-urbánus szellemi párbaiban (*Gombos*, 1990; *Monostori*, 2010, 2011, 2016; *Görömbei*, 2005).⁴

³ A legrangosabb irodalmi díjjal jutalmazták munkáját: 1930-ban Baumgarten-díjat, 1957-ben Kossuth, 1958-ban Batsányi-díjat és 1965-ben Herder-díjat kapott.

⁴ Publikált a *Nyugat*-ban, a *Protestáns Szemlé*-ben, a *Társadalomtudományban* később az *Erdélyi Helikon*-ban, a *Napkelet*-ben, *Tanú*-ban, a *Kelet Népe*-ben, *Híd*-ban, a *Válasz*-ban és a *Magyar Csillag*-ban (*Monostori*, 2016).

Németh László is arra kereste a választ, hogy melyik társadalmi réteg alkalmas arra, hogy a jövőben a magyarságot vezesse. Hogyan lehetséges az ország számára a morális válságból valódi kiutat találni. Ő lelki reformot és erkölcsi megújulást sürgetett. Hasonlóan vélekedett, mint kortársa, a történész Szekfű Gyula, aki a magyar középosztályt nem tartotta megfelelőnek a vezető szerepre (*Szekfű*, 1934/1989). A keresztény úri középosztály, amely főként az állami hivatalokban töltött be pozíciókat, többszörös konfliktusba került egyrészt az arisztokráciával, másrészt a gazdaságilag sikeres zsidó tőkészekkel. A magyar úri középosztály zárt volt, nem mutatott különösebb szociális érzékenységet és szolidaritást az ország „hárommillió koldusával”, amelyet a túlnyomórészt elszegényedő agrárréteg és a munkásság alkotott. Igyekeztek minden lehetséges eszközzel a korábban megszerzett társadalmi privilégiumokat (az állásokat, a választójogot, kulturális monopóliumot) fenntartani. A gazdasági válság miatt kiszolgáltatott középosztálybeliek egyes csoportjai az 1930-as évektől erősebben sodródtak a radikális politikai erők irányába. Németh viszont egy új vezető réteget, egy új nemességet szeretett volna a magyarság élén látni. Szerinte a jövő emberének (embereinek) olyan új minőséget kell képviselni, amely teljes erkölcsi felelősséget és kötelezettséget képvisel az ország iránt (*Szóke*, 1994a, b; *Romsics*, 1999).

A fiatal Németh László számára fontos példakép volt Szabó Dezső (1879–1945),⁵ aki Erdélyből érkezett, és az 1920-as években a magyar irodalmi életben meghatározó szerepet játszott. Az 1919-ben írott regénye, *Az elsodort falu* tette híressé. Szabó szenvedélyesen bírálta művében a kapitaliz-

⁵ Szabó a Kolozsvári Református Kollégium elvégzése után a budapesti egyetemen tanult magyar és francia szakon. Eleinte középiskolai tanárként, majd újságíróként és szépíróként vált híressé.

must, a világpolitikát, amely az első világháború vezetett. Intenzív színekkel rajzolta meg a nép és a falu pusztulását, az egzisztenciáját elvesztő értelmiség kiszolgáltatottságát. A nép kizsákmányolásáért a zsidókat és a nagytőkéseket tette felelőssé. Megmutatta a nagyvárosi élet árnyoldalait és a velejáró elidegenedést (*Szabó*, 1919). Szabónál a falu a magyar faj bölcsőjeként, mint egyedül lehetséges védőhelyként jelent meg (*Berend*, 1983. 179). A parasztság képviselte azt az erőt, amely a nemzet fenntartására képes. Szabó úgy gondolta, hogy a székely parasztság mint egy sajátos privilegizált réteg képes csak egyedül a magyarság megmentésére.

Szabó szerint, a falu romlatlan közösség, egységes egész, amely rendelkezik az önfenntartás és öngondoskodás képességével, és ezáltal alkalmas a faj fenntartására. Szabó parasztmítoszában kiemelte a paraszt tiszta ősi erejét, amely a társadalmi megújulás alapját képes jelenteni. Ezt a megújulást Szabó egy radikális antikapitalista változásban: földreformban, földosztásban és kölcsönrel támogatott telepítéspolitikában, termelőségvetkezésekben látta (*Berend*, 1983. 179). Németh László tovább ment, nem követte Szabót, aki a jobboldali radikálisokhoz közeledett, és hangos antiszemizmusával számos korábbi hívét elveszítette.

Németh Lászlót élete a fővároshoz kötötte, és városlakóként ugyan a természet közelségét biztosító Budán lakott, lélekben a vidék Magyarországának a híve volt. Ezt megalapozták saját élményei. Mély nyomokat hagytak benne a gyermekkori nyári emlékek, a nagyszülőknél, a Mezőszilaszon eltöltött nyarak és az 1931-ben, apósánál eltöltött hosszabb családi nyaralás. Démusz Jánosnak a Dunakanyar közelében fekvő Sátorkőpusztán volt 200 holdas birtoka, ahol Németh László bepillantást nyerhetett a paraszti gazdálkodásba. A földművelés szépsége, a gazdaság vezetésének összetett munkája rabul ejtette az író. Életében többször

tett kísérletet arra, hogy a nép életéhez közelebb kerüljön. 1935-ben budai villájában szeretett volna egy népfőiskolát nyitni a parasztyerekeknek. Ezt azonban a hatóság nem engedélyezte. Később a hódmezővásárhelyi gimnáziumban támogatta anyagilag a szegény származású parasztyerekek tanulását. Nagy vágya volt, hogy Debrecenben, a Bocskay-kertben egy kolóniát alapítson, ahol meg is vásárolt egy szőlőskertet. A háború miatt azonban ezt a tervet nem sikerült megvalósítania. Rövid ideig lakott vidéken a harcok alatt és után. 1946-ban külön engedéllyel a hódmezővásárhelyi gimnáziumban tanított, ahol tanítási reformelképzelését és a vidéki életet is kipróbálhatta. Idősebb korában különösen élvezte a Balaton partján, nyaralójában, Sajkodon eltöltött időt (*Tóbiás*, 2001).

A személyes élmények és a kortársak mellet több európai gondolkodó is jelentősen hatott Németh harmadikutas álláspontjának a formálódására. Németh koncepciója kezdetben egy platóni ideális állam eszméjéhez hasonlított, amelyet idővel egyre több tartalommal igyekezett megtölteni: a valóság és az ideák között a helyes utat megtalálni. Az irányadó értékeket az ókori görög, a hellenisztikus és korai kereszténység jelentették. Több tanulmányában foglalkozott Oswald Spenglerrel és J. Ortega y Gasset filozófiájával. Spengler *Nyugat alkonya* című munkájának kultúra- és civilizációkritikája erősen befolyásolta korának gondolkodását, így Németh Lászlót is. Spengler figyelmeztetett arra, hogy a világváros és a vidék között áthidalhatatlan szakadék keletkezett, és a létrejövő tömegkultúra (a tömegember) a régi, európai értékeket veszélyezteti, amelyeknek már nincs is érvényük. A már Nietzsche által jelzett értékválság és a régi értékek elhalásának veszélye a két világháború közötti időszakban még erőteljesebben éreztette aktualitását. Spengler gondolkodásra készítette az európai értelmiséget, így Németh

Lászlót is. Némethet a klasszikus értékeken nevelődött és azokat tiszteletben tartó értelmiségit az általános értékváltság és annak a magyarság sorsában is jelen lévő úttévesztés a romantikus utópiák irányába vitte. Németh elkötelezett humanistaként lépett fel a régi értékek védelmében, azok megerősítésének igényével véli megmenthetőnek a vidék Magyarországot. A *Tanú* című lapját az Ortegától kölcsönözött az *El Espectador* (Figyelő, Szemlélő) mintájára indította meg, amelyben nem „csak” figyelemfelkeltő akart lenni, hanem sokkal inkább tanú: „*bizonyosságtévő, mindamellelt, ami örök, az az írás, az erkölcs*” (Csejtei, 1996. 79). Németh Ortegától számos filozófiai kategóriát vett át, és értelmezett a magyar valóságra. Kitéüntetett szerepet kapott a minőségi-kisebbség, amelyet Németh „újnemességként” definiált. Miként Spengler is, úgy Ortega hatása jelentős abban, hogy segített szembenézni az értelmiségnek küldetésével, újradefiniálni az európaiságot, és abban a magyarság helyzetét. Kétségtelenül a jövőt formálni kívánó Németh számára Ortega jelentett szorosabb kötődést (Csejtei, 1996. 80–82).

Végül nem hagyhatók figyelmen kívül a neveltetés, a gyermekkor meghatározó élményei sem. Németh apja tanárként jelentős szerepet kapott a klasszikus értékek áthagyományozásában. A fiatal Németh László fejlődésében ugyanakkor az irodalom és a nyelvek mellett meghatározóak voltak a természettudományok. Németh nem humán tagozatos gimnáziumba, hanem reáliskolába járt. Az orvosi egyetem elvégzése és az orvosként való tevékenysége folyamatosan alakították antropológiai szemléletét, áthatották írói tevékenységét. Az embert valóban testi és lelki valóságában értelmezte. A társadalmi betegségek feltárásban és gyógyításában a precíz diagnózis felállítását követően receptet írt a magyarság bajaira. Németh nem akart politizálni, de közvetve tenni akart az orszáért. Időskori önértékelésben, amikor negyvenéves al-

kotói múltját összegezte, úgy vélekedett, hogy eszméivel sikerült a magyar értelmiség általános közérzetébe beleszólnia (Németh, 1965). Vitathatatlan, hogy a két világháború közötti szellemi élet egyik meghatározó alakjává vált, akinek életreform-konceptiója pedagógiai javaslataival egy olyan közegben fogant és került elfogadásra vagy akár meg nem értésre, amely nyitott volt a sokféleségre. A magyar szellemi élet központja, Budapest, olyan főváros, amelyben Waldorf-iskola (Nemesné Müller Márta), Montessori-óvoda és iskola (Bélavárdy-Burcharth Erzsébet) működött, és ahol az életreform-mozgalom számos irányzata jelen van. A kommunák, művésztelepek, sőt urbánus reformerek képviselői is hallatták hangjukat a közéletben, a kávéházakban, műtermeikben.

*Harmadik út: a lélek reformján át
a minőség szocializmushoz*

A szociális reformokhoz erősen kötődő ökotop életreform-gondolatok W. Krabbe szerint (1974) egy lehetséges új emberi élet számára kerestek új helyet, új hazát (oikos).⁶ A kiútkereső irányzatok főbb prototípusa volt a telepítési mozgalom, a kertvárosi mozgalom, földreform és vidéki kommunák sora. A különböző ideákat valló reformerek a természetesség, az originalitás és őseredetiség igényével kívántak közösségteremtő erővel fellépni (Németh, 2002; Skiera, 2006. 38).

Az 1930-as évek csalódottsága után a reform szó egyre nagyobb jelentőségre tett szert. A miniszterelnök, Gömbös Gyula és a magyar értelmiség rövid együttműködése során

⁶ Jelentése görögül haza, otthon.

kiderült, hogy nem sikerül a közös fellépés. Az erősödő jobboldali veszély, a megoldatlan szociális problémák sora mozgásba lendítették az értelmiséget. Németh László korábbi javaslatait összegezve adja ki a 1940-ben a *Minőség forradalma* című munkáját. Egy olyan harmadik utat ajánlott, amely sem nem kommunizmus, sem nem kapitalizmus. Az új rendszer alapjait a tervgazdálkodás és a termelőszövetkezetek adják. A termelés az emberi kompetenciák teljes kibontakoztatását biztosító kertgazdálkodás és a minőségi kézművesipar keretei között folytak. A minőség forradalmához pedig egy újkonzervatív oktatási reformon keresztül vezet az út (*Németh, 1940. 5–10*).

Németh Kert-Magyarország koncepciójában az aktuális magyar viszonyok átalakítását a fiatalok nevelésével akarta megkezdeni. A huszadik életévet betöltöttek számára kötelező, másfél éves katonai képzést kívánta egybekötni egy szellemi átképzéssel. A Kert-Magyarország gondolat két célt tűzött maga elé: megőrizni az ország agrárjellegét, közép-pontba helyezve a vidéket, a kisparaszti birtokon történő termelést, másrészt végrehajtani egy általános művelődési reformot, amelyet egyébként, többségében a hivatalos oktatáspolitikai is napirenden tartott.

Németh szerint a katonai képzéssel párhuzamosan folytatott elméleti képzés keretein belül, ebben a sajátos munkaiskolában a fiataloknak megtaníthatók a minőségi termeléshez szükséges alapelvek (fegyelem, jogok és kötelezettségek). Ezzel az új tudással lehetségessé válik a tömegtermelésről a minőségi termelésre való éttérés. A szellemi képzés keretein belül szakkörökkel és versenyekkel kell a fiatalok érdeklődését felkelteni. Kutatni kell a tehetséges fiatalok után, ki kell őket válogatni, és külön támogatni a fejlődésüket. A képzésbe be kell vonni a munkanélkülieket, például a mérnököket, akiknek szaktudását a pedagógia jól tudja hasz-

nosítani (*Németh*, 1940. 133–135). Reformtervezetében az új ember képzésének a következő pedagógiai fokozatai voltak: az egyetemek, a műhelymunkával egybekötött szakképzés és a középiskolák. Kollégiumoknak kell segíteni a fiatalok tanulását és a tehetséggondozást, különösen a vidéki paraszti származású gyerekek estében. A tananyagban a nemzet önismertetését kell leképeznie, kitüntetett szerepet kell, hogy kapjon a magyar nyelv és irodalom, a földrajz és a történelem. A természettudományos képzés fontosságát ugyanakkor egyenrangúnak tartotta a humán tudományokéval (*Németh*, 1940. 160).

Németh László óvakodott a politikai állásfoglalásoktól, de nem kerülhette meg a szomszédos népekkel való együttélés, a határon túli magyarság kérdését. A közép-európaiság kapcsán a Kárpát-medence lakóinak összefogását, az itt lakók konföderációját a „tejtestvériségének” elvének megvalósítását javasolta. Az 1935-ös *Magyarság és Európa* című munkájában azt ajánlotta, hogy egymás kultúrájának a kölcsönös megismerésére és a másoknak való példamutatásra kell törekedni (*Németh*, 1935; 1939; 1940/1989).

*Összegzés: a „harmadik út”, mint a nemzet
megmentésének eszköze*

Németh László orvosként, íróként, pedagógusként a gyógyulás és a gyógyítás receptjét kívánta adni országának (*Monostori*, 2010. 93–99). Nemcsak elméletben adatott ez meg neki, hanem rövid időre (1946-ban), a hódmezővásárhelyi gimnáziumban, a gyakorlatban is kipróbálhatta magát. Viszsaemlékezve pályájára, úgy vélte, a pedagógia területe volt a legalkalmasabb arra, hogy küldetését megvalósítsa. Bár pedagógiai kísérlete csak rövid ideig tartott, szellemi öröksége

ma is számos aktualitást tartalmaz. Németh reformjavaslatait a korabeli pedagógia kevésbé méltatta figyelemre, de a politikai közbeszédbe mindenképpen sikerült beleszólnia.

Az írói érzékenység és fantázia Némethet az ideák világába vitte. Az általa megálmodott és tervezett „harmadik utas Magyarország” utópia maradt. A harmadik út víziója a valóság elképzelt transzformálása, amit nem mindig (Magyarországon alig) követett a valóságos gyakorlat. A német nyelvterületen az életreformereknek gyakrabban és hatékonyabban sikerült törekvő cselekvési mintákat a valóságban is életre kelteni, míg nálunk inkább csak az elméletek szintjén maradtak a harmadik utas modellek.

Németh számos kortársához hasonlóan a nevelés segítségével kívánta megmenteni a magyarságot. A pedagógiához, a tanításhoz való odafordulást erősítette, feltehetőleg kikényszerítette a fokozódó háborús veszély. A hazáért és a nemzeti kultúráért érzett erkölcsi felelősségvállalás hajtóereje volt a kiútkeresésnek. Ebben a küzdelemben lett magyar szellemi elit nagy vitájának, a népi-urbánus vitának a meghatározó figurája. Úgy kívánta vázolni a magyar utat, hogy megpróbálta a magyar polgárosodás lehetséges formáját elhelyezni Európa térképén, az európai fejlődésben. Érzekelte a sajátos közép-európai lét ellentmondásait, a magyar történelem Trianon okozta traumáit. Gondolkodása magán viselte a tipikus értelmiségi mentalitás számos jegyét, az idealizmust, az alkotó ember érzékenységét, érzelmességét, hiúságát. De a korszak szellemi életének lenyomataként, Németh gondolkodásában is jelen volt a faji gondolat, a zsidókérdés.

Németh László folyamatosan publikálta reformgondolatait, ezzel a szellemi önvédelem sajátos formáját gyakorolta, szellemi forradalmat vívott. Belülről kritizálta a Horthy-korszak politikáját. Elismert íróként megtehetette azt, hogy a szűk körű értelmiségi vitákban megnyilatkozzon. A humanista író

nem jelentett valóságos veszélyt a hivatalos politikára. Számos reflexiójával kiegészítette, továbblépésre ösztökélte a döntéshozókat. Írásaiban kifejezte a nép, a nemzet iránt érzett felelősségtudatát. A lehetséges kereteken belül belső vitára ösztökélte honfitársait. A magyar útról folytatott népi és urbánus szellemi csatározásban gazdagodott a paletta: a Németh által rajzolt sajátos középút vázlatával, a Kert-Magyarország illúziójával lehetett és kellett vitázni.

Németh a magyar politika által elhibázott úttal szemben egy autentikus, magyar fejlődési modellt kívánt találni. A magyar népet akarta felemelni. A parasztságban látta azt a romlatlan, tiszta erőt, amely képes a magyarság jövőjét képviselni. Megfelelő műveltséggel a parasztság képes polgárosodni, és a nemzet vezető erejévé válni. A Németh László által kidolgozott Kert-Magyarország reformja több, mint egy oktatási vagy agrárreform, a kettőt egy komplex társadalmi reform lehetséges vázlatává gyúrta össze. A földkérdés és az oktatás kérdésének a rendezését a hivatalos politika is napirenden tartotta, sőt a különböző politikai csoportosulások, pártok is éltek az alternatívák kidolgozásával, ezek befolyásolásában kétségtelenül szerepe volt Németh gondolatainak. Programjának hitelességét és erejét adja szilárd humanizmusa és rendületlen jövőbe vetett hite. A nevelés egy olyan eszköz, amely az egyén személyiségfejlesztésével képes a társadalmi problémákat megoldani, az egyénen keresztül megvalósulhat a közösség, a társadalom jobbá tétele. Németh bízott abban, hogy a földi Éden békés eszközökkel, erőszak (forradalom) nélkül megvalósítható, a kapitalizmus okozta elhajlásokat elkerülők, a neveléssel a nemzet megmenthető.

Irodalom

- Berend T. Iván. (1983): *Válságos évtizedek. Közép- és Kelet- Európa a két világháború között*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Farkas, R. (1990): Zur Geschichte der Gartenbewegung im deutschsprachigen Raum. *Berichte der Bayrischen Akademie für Naturschutz und Landschaftspflege*, 23. 133–143.
[URL: http://www.zobodat.at/pdf/Ber-Bayer-Akad-f-Natursch-u-Landschaftspf_23_0133-0143.pdf] Letöltés ideje: 2016. október 1.
- Gombos Gyula (1990): *A harmadik út*. Püski Kiadó, Budapest.
- Jóboru Magdolna (1972): *A köznevelés a Horthy-korszakban*. Kossuth Tankönyvkiadó, Budapest.
- Krabbe, W. R. (1974): *Gesellschaftsreform durch Lebensreform*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen.
- Krebs, D. és Reulecke, J. (1998, szerk.): *Handbuch der deutschen Reformbewegungen, 1880–1933*. Peter Hammer Verlag, Wuppertal.
- Laczkó Miklós (1976): A politikai ideológia irányzatai. Sajtó, közoktatás, társadalomtudomány és művészet az ellenforradalmi korszakban. In Ránki György (szerk.): *Magyarország története*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 811–819.
- Mészáros István, Németh András és Pukánszky Béla (2001): *Bevezetés a pedagógiai és az iskoláztatás történetébe*. Osiris Kiadó, Budapest. 191–245.
- Monostori Imre (2010): A Németh László-i gondolkodás érvényességéről. *Hitel*, 22. 4. 93–99.
- Monostori Imre (2016): Németh László életrajz. Digitális Irodalmi Akadémia. PIM, Budapest. Online [URL: <https://pim.hu/hu/dia/dia-tagjai/nemeth-laszlo#eletterajz>] Letöltés ideje: 2016. október 1.
- Monostori Imre (2011): Németh László „organizátori” szerepei és a Tanú. *Irodalomismeret*, 21. 1. Online
[URL: http://www.irodalomismeret.hu/files/2011_1/tanulmany/mo-nostori_imre.pdf] Letöltés ideje: 2016. október 1.
- N. Horváth Béla (2007): A népies-urbánus vitáról. In Szegedy-Maszák Mihály és Veres András (szerk.): *A magyar irodalom története III*. Gondolat Kiadó, Budapest, 245–262.
- Németh András (2002, szerk.): *Reformpedagógia-történeti tanulmányok*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Németh András (2005): Reformpedagógia és életreform. *Iskolakultúra*, 15. 2. 3–4.
- Németh András (2006): Die

- Lebensreform und ihre pädagogische Rezeption in Ungarn: Lebensreform und Bildungsreform. In Skiera, Ehrenhard, Németh András és Mikonya György (szerk.): *Reformpädagogik und Lebensreform in Mitteleuropa – Ursprünge, Ausprägung und Richtungen, landspezifische Entwicklungstendenzen*. Gondolat Kiadó, Budapest. 58–89.
- Németh András (2014): Életreform kommunák és a reformpedagógia – recepciós folyamatok a 20. század első felében. In Németh András, Pukánszky Béla és Pirka Veronika (szerk.): *Továbbélő utópiák – reformpedagógia és életreform a 20. század első felében*. Gondolat Kiadó, Budapest. 22–60.
- Németh László (1965): *Negyven év. Tájékoztató pályámról és munkásságomról*. Online. MEK. OSZK, Budapest. <http://mek.oszk.hu/01000/01012/01012.htm> Letöltés: 2016. december 01
- Németh László (1940): *A minőség forradalma*. Magyar Élet Mozgalom, Budapest.
- Németh László (1989): *Sorskérdések*. Magvető Kiadó, Budapest.
- Oelkers, Jürgen (1992): *Reformpädagogik – eine kritische Dogmengeschichte*. Weinheim-München.
- Romsics Ignác (1999): *Magyarország története a XX. században*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Skiera, Ehrenhard (2004): Az életreform-mozgalmak és a reformpedagógia. *Iskolakultúra*, 14. 4. 32–43. Skiera, Ehrenhard (2006): Über den Zusammenhang von Lebensreform und Reformpädagogik. In Skiera, Ehrenhard, Németh András és Mikonya György (szerk.): *Reformpädagogik und Lebensreform in Mitteleuropa – Ursprünge, Ausprägung und Richtungen, landspezifische Entwicklungstendenzen*. Gondolat Kiadó, Budapest. 22–48.
- Szabó Dezső (1919): *Az elsodort falu*. Táltos Kiadó, Budapest.
- Szekfű Gyula (1934/1989): *Három nemzetek és ami utána következik*. Maccenas, Debrecen.
- Szőke Domonkos (1994a): *Nemzet, középosztály, reform*. Csokonai Kiadó, Debrecen.
- Szőke Domonkos (1994b): *Modernizáció és/vagy népiség? Kérdések a 30-as évekből*. Ethnica, Debrecen.
- Szőke Domonkos (2002): *Szellem és politika. Elemzések és elméletek a két világháború közötti Magyarország történelméről*. Ethnica, Debrecen.

- Tóbiás Áron (2001): Édenkert-teremtő álmok. Németh László reál-utópiái. *Ökotáj*, **20**. 27–28. [URL: <http://www.okotaj.hu/szamok/27-28/auton2.html>] Letöltés ideje: 2016.október 01.
- Vincze Beatrix (2010): Harmadikutas kiütkeresési kísérletek a két világháború közötti Magyarországon. Szabó Dezső: „Az elsodort falu” és Németh László:” A minőség forradalma. (2010) In Kozma Tamás és Perjés István (szerk.): *Új kutatások a neveléstudományokban. 2009*. Aula Kiadó, Budapest. 297–310.
- Vincze Beatrix (2012): Reformpädagogik und Erziehung der Nation zwischen den zwei Weltkriegen in Ungarn. *Theorie und Praxis von Pädagogik*, **3**. 2. 29–39.